

УДК 343.14:351.745.7:343.974

Сухачов Олексій Олександрович –

кандидат юридичних наук,

здобувач кафедри правосуддя юридичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Oleksii O. Sukhachov –

candidate of juridical sciences,

external doctoral student of the department of justice,

Faculty of Law,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

(60, Volodymyrska Street, Kyiv, Ukraine)

Законодавче регулювання статусу негласних працівників оперативних підрозділів: проблеми та шляхи їх вирішення

У статті розкрито зміст проблем правового регулювання статусу та загальних засад діяльності негласних працівників оперативних підрозділів. Проведено науковий пошук шляхів вирішення цих проблем. Запропоновано внесення конкретних змін та доповнень до законів України «Про оперативно-розшукову діяльність» та «Про державну таємницю».

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність (ОРД); негласний працівник; конфіденційне співробітництво; державна таємниця; негласні слідчі (розшукові) дії (НСРД).*

В статье раскрыто содержание проблем правового регулирования статуса и общих основ деятельности негласных работников оперативных подразделений. Проведен научный поиск путей решения этих проблем. Предложено внесение конкретных изменений и дополнений в законы Украины «Об оперативно-розыскной деятельности» и «О государственной тайне».

Ключевые слова: *оперативно-розыскная деятельность (ОРД); негласный работник; конфиденциальное сотрудничество; государственная тайна; негласные следственные (розыскные) действия.*

O.O. Sukhachov Legislative Regulation of Secret Officers' Status Working at the Operative Subdivisions: Problems and the Ways of their Solution

The articles deals with the issues related to the legal regulation of status and general principles for the activities of secret officers working at the operative subdivisions. It has been shown that there are no scientific and legislative solutions to the following problems: definition of legal status of regular and irregular employees working at the operative subdivisions; necessity to provide confidants with a formal access to state secrets; compliance of the relevant legal relations with labor legislation.

It has been confirmed that the main mean for solution of the mentioned problems is improvement of current legislation through the most possible regulation of the status and general principles for the activities of secret employees. It has been identified that the force of operative subdivisions is a set of their officials and citizens involved by them voluntarily to perform the tasks of operative and search activities and to execute instructions of investigator, prosecutor on conduct of secret investigative and search activities.

It has been shown that the main criteria to include the operative officer to the secret one is a legal ban to disclose information on his/her service at law enforcement agency.

It has been proposed to supplement the Law of Ukraine “On Operative and Search Activities” with the following provisions: secret regular employee is an official of the operative subdivision, the information on whom related to his/her service at law enforcement agency shall not be disclosed; secret irregular employee is a person who is voluntarily and confidentially involved to the secret performance of tasks of operative and search activities and execution of instructions of investigator, prosecutor on conduct secret investigative and search activities, and the information on whom related to the cooperation with operative subdivision shall not be disclosed;

confidential cooperation means a secret cooperation between the employees of operative subdivisions and persons involved to perform tasks of operative and search activities in the form of legal relations.

The Law of Ukraine “On State Secrets” shall be supplemented with the following provisions: in order to perform tasks mentioned in Art. 1 of the Law of Ukraine “On Operative and Search Activities” and Art. 2 of the Criminal Procedure Code of Ukraine regular employees of operative subdivisions may familiarize irregular secret employees who are attracted to confidential cooperation with information which contains sensitive information only in part which is necessary to perform their functions during execution of certain instructions.

Keywords: *operative and search activities, secret employee, confidential cooperation, state secret, secret investigative (search) activities.*

Постановка проблеми. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» у п. 13 ч.1 ст. 8 встановлює право оперативних підрозділів мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників [1]. При цьому, питання правового регулювання статусу й особливостей трудової діяльності негласних штатних та позаштатних працівників встановлюються відомчими нормативними актами різних органів виконавчої влади, що визначені у ст. 5 названого закону (Національна поліція; Державне бюро розслідувань; Служба безпеки України; Державної прикордонної служби України; Національного антикорупційного бюро України та ін.) [1]. Вказаним нормативним актам, здебільшого, надають гриф секретності «Таємно» або «Цілком таємно», оскільки окрім загальних положень щодо діяльності негласного апарату, вони містять положення щодо забезпечення конспірації, організаційних і тактичних питань його функціонування. Науковий аналіз цих актів та практики застосування їх норм дозволяє дійти висновку про відсутність єдиних підходів до розуміння сутності та засобів юридичного унормування діяльності даної категорії працівників. Недостатнє законодавче регулювання цих питань змушує представників різних відомств вигадувати та запроваджувати норми, що суперечать чинному трудовому й фінансовому законодавству та (або) не можуть забезпечити надійний правовий та соціальний захист негласних працівників, забезпечити належний рівень їх безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового регулювання конфіденційного співробітництва та сприяння здійсненню ОРД останнім часом у своїх працях досліджували М. Л. Грібов, Б. А. Керницький, А. М. Кислий, О. І. Козаченко, Є. Д. Лук'янчиков, М. А. Погорецький,

Д. Б. Сергеева, В. Є. Тарасенко та інші науковці, які зробили вагомий вклад у розробку теоретичних засад діяльності негласних працівників оперативних підрозділів. З огляду на радикальні зміни у кримінальному процесуальному та оперативно-розшуковому законодавстві, що відбулися у 2012 році, вчені запропонували концептуальні положення щодо вдосконалення інституту конфіденційного співробітництва.

Невирішені раніше проблеми. Разом з викладеним, маємо зазначити, що остаточного наукового вирішення та конкретного юридичного врегулювання не знайшли проблеми правового статусу негласних штатних та позаштатних працівників оперативних підрозділів, необхідності формального допуску конфідентів до держаної таємниці, відповідності відповідного спектру правових відносин положення законодавства про працю.

Мета. Головним засобом вирішення окреслених проблем вважаємо вдосконалення чинного законодавства через максимально можливу регламентацію статусу та загальних засад діяльності негласних працівників. Розробка конкретних пропозицій з цього приводу становлять мету даної статті.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняні науці усіх гласних і негласних штатних та позаштатних працівників відносять до категорії «сили ОРД». Відповідно до цього, негласних працівників слід вважати негласними силами ОРД. Дослідження будь-яких аспектів функціонування негласних сил оперативних підрозділів зумовлює необхідність розуміння відповідних ключових понять.

Сутність категорії «сили ОРД» неодноразово виступала предметом наукових досліджень. Аналіз наукових праць на навчальній літературі обраного напрямку, свідчить, що найбільш розповсюдженим

підходом до визначення сил ОРД є наведення переліку категорій осіб, задіяних у виконанні завдань цієї діяльності. Серед цих категорій традиційно виокремлюють три основні, яким науковці надають різні назви, наповнюючи їх розуміння однаковим змістом:

1. Штатні працівники оперативних підрозділів (посадові особи оперативних підрозділів; оперативні працівники та ін.);

2. Позаштатні працівники оперативних підрозділів (особи, які співробітничать з оперативним підрозділом, конфіденти, агентура тощо);

3. Особи, які залучаються до виконання окремих завдань ОРД або проведення конкретних ОРЗ.

Такий підхід цілком укладається у загальнозвичане тлумачення слова «сили» в досліджуваному нами значенні: люди, які належать до якого-небудь виробничого колективу, однієї професії, зайняті якоюсь спорідненою працею, діяльністю [2, с. 1313].

Останні дві категорії інколи об'єднують в одну, іменуючи її «особи, які сприяють оперативним підрозділам у виконанні завдань ОРД», але в подальшому ця категорія все одно диференціюється на тих, хто співпрацює з оперативними підрозділами на постійній основі (їх називають по-різному: позаштатні співробітники, нештатні працівники, агентурний апарат тощо) та тих хто не бере участі у виконанні завдань ОРД на постійній основі, а задіяний лише у підготовці та проведенні окремих ОРЗ чи НСРД. Основною умовою залучення і тих і інших до виконання завдань ОРД є їх добровільна згода.

Отже силами оперативних підрозділів є сукупність їх посадових осіб та громадян, залучених ними на добровільній основі до виконання завдань ОРД й доручень слідчого, прокурора на проведення НСРД.

Цілком природно, що розглянуті в межах сил оперативних підрозділів категорії осіб не є однорідними. У кожній з них науковці виокремлюють певні групи. Зокрема, штатних працівників оперативних підрозділів відносять до різних груп на підставі їх належності до конкретних оперативних підрозділів різних правоохоронних органів (за окремими напрямками боротьби зі злочинністю, забезпечення державної безпеки). За цією ж

ознакою диференціюють їх конфіденційних співробітників. Але найбільш важливим критерієм класифікації усіх названих категорій є гласність (негласність) їх функціонування.

Основним критерієм віднесення оперативного працівника до категорії негласних, з нашого погляду, є юридична заборона розголошення відомостей щодо факту його служби в правоохоронному органі. Тому пропонуємо наступне визначення даного поняття: негласний штатний працівник – це посадова особа оперативного підрозділу, відомості щодо факту служби якої в правоохоронному органі не підлягають розголошенню.

Щодо визначення поняття та класифікації на окремі категорії негласних позаштатних працівників, у теорії та практиці діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів України також існує низка невирішених проблем. Аналіз норм ст. 275 КПК України [3], п. 14, ч. 1 ст. 8, а також ст. 11 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та наукових праць досліджуваного напряму дозволяє дійти висновку, що негласні позаштатні працівники оперативних підрозділів – це особи з якими оперативні працівники встановили конфіденційне співробітництво, відповідно до зазначених вище норм права.

Водночас сам термін «конфіденційне співробітництво» законодавцем не тлумачиться, а розробники підзаконних нормативно-правових актів, будучи представниками різних відомств визначають його на власний розсуд. При цьому часто вживаються неоднозначні формулювання та допускаються грубі порушення логіки.

У теорії ОРД усталеними є погляди, які ґрунтуються на розумінні конфіденційного співробітництва як відносин між оперативними підрозділами та особами, що залучені до виконання завдань ОРД [4; 5, с. 192–193; 6, с. 242–243]. Проте тлумачення іменника «співробітництво» [2, с. 1367] дає підстави визначати його як спільну діяльність певних суб'єктів. Якщо така діяльність є погодженою (організованою), її слід розглядати як взаємодію. У теорії права формою соціальної взаємодії вважають правові відносини. Тому змістом конфіденційного співробітництва є спільна організована діяльність (взаємодія), а правові відносини – його формою.

Тлумачення прикметника «конфіденційний» (який не підлягає розголошенню; довірчий, таємний [2, с. 570]) та аналіз положень скасованих та чинних відомчих інструкцій правоохоронних органів України дозволяють дійти висновку, про те, що приховуванню підлягає сам факт існування такої взаємодії, її суб'єкти та зміст.

Отже, під конфіденційним співробітництвом потрібно розуміти таємну взаємодію між працівниками оперативних підрозділів та особами, залученими до виконання завдань ОРД, здійснювану в формі правових відносин.

Отже негласними силами оперативних підрозділів є сукупність їх посадових осіб (відомості щодо факту служби яких в правоохоронному органі не підлягають розголошенню) та громадян, добровільно залучених на конфіденційній основі до конспіративного виконання завдань ОРД й доручень слідчого, прокурора на проведення НСРД. До негласних сил оперативних підрозділів належать штатні та позаштатні працівники, яких у відомчих нормативно-правових актах доцільно диференціювати на окремі категорії залежно від спеціалізації виконання ними конкретних завдань в межах ОРД та кримінального процесу. Для кожної категорії потрібно розробляти індивідуальну методику забезпечення конспірації, основи якої мають бути унормовані.

Організація конспірації негласних сил сьогодні стикається з низкою проблем, насамперед, правового характеру. Зокрема, аналіз змісту діяльності негласних позаштатних працівників за різними напрямками боротьби зі злочинністю свідчить про необхідність їх ознайомлення з відомостями, що відповідно до п. 4.4.1 та 4.4.4. Зводу відомостей, що становлять державну таємницю віднесено до таємної інформації [7]. Адже негласні позаштатні працівники оперативних підрозділів щонайменше мають бути ознайомлені з організацією і тактикою ОРД в частині виконуваної ними роботи, з основами забезпечення її конспірації, володіти особливостями негласних методів одержання інформації. При залученні до конкретних ОРЗ та НСРД вони, здебільшого, мають бути ознайомлені з конкретними об'єктами, часом та

місцем їх проведення. Часто виникають ситуації, коли одні негласні позаштатні працівники мають бути проінформовані про персональні дані, завдання та результати діяльності інших.

Водночас ч. 2 ст. 22 Закону України «Про державну таємницю», передбачає, що допуск до державної таємниці надається дієздатним громадянам України віком від 18 років, які потребують його за умовами своєї службової, виробничої, наукової чи науково-технічної діяльності або навчання, органами Служби безпеки України після проведення їх перевірки. Порядок надання допуску до державної таємниці визначається Кабінетом Міністрів України [8, ч. 2 ст. 22]. Конфіденційне співробітництво з оперативним підрозділом, сприяння виконанню завдань ОРД не можна віднести до службової, виробничої, наукової чи науково-технічної діяльності або навчання. Це є однією з причин неможливості надання допуску позаштатним негласним працівникам. При цьому інша норма ст. 22 вказаного закону («у разі коли потреба громадянина у відомостях, що становлять державну таємницю, не пов'язана з місцем роботи, служби або навчання, документи про надання допуску до державної таємниці можуть оформлятися за місцем провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею») не вирішує проблеми, оскільки дозволяє саме документальне оформлення допуску до державної поза місцем основної роботи (навчання).

Крім викладеного, слід акцентувати на тому, що відповідно до п. 4 ст. 23 закону України «Про державну таємницю» громадянину має бути відмовлено у наданні допуску) разі наявності у нього судимості за тяжкі або особливо тяжкі злочини, не погашеної чи не знятої в установленому порядку. Водночас значна частина негласних позаштатних працівників оперативних підрозділів, компетенцію яких становить боротьба з загальнокримінальною злочинністю належать саме до цієї категорії громадян. У зв'язку зі специфікою роботи в злочинному середовищі особи, які надають сприяння оперативним підрозділам, мають володіти певним набором біографічних даних, серед яких важливе місце посідає кримінальний досвід, виражений в наявності судимості за певні злочини, знаходження під

судом або слідством за тяжкі злочини, наявність не скасованої судимості за ці злочини і т. д.

Остання частина ст. 22 Закону України «Про державну таємницю» встановлює, що надання допуску передбачає: визначення необхідності роботи громадянина із секретною інформацією; перевірку громадянина у зв'язку з допуском до державної таємниці; взяття громадянином на себе письмового зобов'язання щодо збереження державної таємниці, яка буде йому довірена; одержання у письмовій формі згоди громадянина на передбачені законом обмеження прав у зв'язку з його допуском до державної таємниці; ознайомлення громадянина з мірою відповідальності за порушення законодавства про державну таємницю.

Усі ці процедури відповідно до Порядку організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затвердженим постановою Кабінетів Міністрів України від 18.12.2013 № 939 дуже чітко формалізовані та підлягають обов'язковому документальному оформленню [9]. Таким чином, у разі унормування необхідності надання допуску до державної таємниці негласним позаштатним працівникам, необхідно буде оформлювати низку документів, які хоча і не прямо, але будуть свідчити про те, що вони на конфіденційній основі співпрацюють з оперативним підрозділом. Це стане чинником відмови багатьох позаштатних негласних працівників від сприяння ОРД. Адже значна їх кількість уникають навіть офіційного оформлення співробітництва з оперативним підрозділом на конфіденційній основі. Природно, що вони будуть відмовлятися взяти на себе письмове зобов'язання щодо збереження державної таємниці, яка буде їм довірена, а також від надання письмової згоди на передбачені законом обмеження прав у зв'язку з допуском до державної таємниці, що відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про державну таємницю» є підставою для відмови у наданні допуску до державної таємниці [9].

Слід також зазначити, що у ч. 3 ст. 11. Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», визначено, що особи, які залучаються до виконання завдань ОРД, зобов'язані зберігати таємницю, що стала їм відома. Розголошення цієї таємниці тягне за

собою відповідальність за чинним законодавством, крім випадків розголошення інформації про незаконні дії, що порушують права людини [1].

Вказана норма за своєю сутністю є декларативною, оскільки негласного позаштатного працівника не можна притягнути до відповідальності за ст. 328 КК України «Розголошення державної таємниці». Адже аналіз диспозиції цієї статті (розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, за відсутності ознак державної зради або шпигунства) дозволяє відносити до суб'єктів злочину лише осіб, на яких покладено службові обов'язки. Тобто, у випадку розголошення державної таємниці негласним позаштатним працівником, відповідальність за це має нести оперативний працівник, якій довірив відповідні відомості особі, що немає допуску [10].

Аналогічні проблеми мають місце у багатьох країнах пострадянського простору. Так, російські дослідники М. В. Павличенко, О. С. Поправко, спираючись на результати аналізу практики, норм законодавства та підзаконних нормативно-правових актів вказують, що особи, які надають сприяння органам, що здійснюють ОРД, незважаючи на можливість ознайомлення з відомостями, що становлять державну таємницю, не проходять спеціально обумовлену в нормативних правових актах процедуру допуску, що є порушенням законності [11]. Вчені пропонують два шляхи вирішення проблеми: спрощений порядок допуску конфідентів до державної таємниці та оформлення з ними трудового договору.

Оцінка перспективності застосування внесених науковцями пропозицій для вдосконалення російського законодавства не входить до предмету нашого дослідження. Тому розглянемо як ці пропозиції можна використати щодо українського законодавства. Спрощений порядок допуску конфідентів до державної таємниці не вирішує питання підстав надання їм такого допуску як особам, які офіційно не працюють в оперативному підрозділі, особливо тих, що раніше були засуджені за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів. Оформлення з ними трудового договору сьогодні вже опосередковано передбачено

законодавством. Зокрема, ч. 2 ст. 13. Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачає, що співробітництво особи з оперативним підрозділом зараховується до її загального трудового стажу в разі укладення з нею трудової угоди. При цьому законодавець не визначає особливостей оформлення трудової угоди з позаштатними негласними працівниками. Проведене нами опитування оперативних працівників національної поліції та СБ України, на 100 % засвідчило, що ніхто з них таких угод з агентами не укладав. Більше того, жодному з опитаних, випадків укладення таких угод невідомі. Адже, по-перше, жодний відомчий нормативний акт не визначає порядку укладення таких угод. По-друге, укладання таких угод призведе до необхідності оформлення низки документів, що створюватиме додаткову загрозу викриття негласних позаштатних працівників. По-третє у жодному з відомств немає збалансованого та цілком легального фінансового механізму утримання позаштатних негласних працівників.

Отже сьогодні потрібні більш прості та ефективні рішення, які мають ґрунтуватися на чіткому визначенні відповідних термінів та встановленні законом винятків із загальних правил, там, де це необхідне.

Висновки.

Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» доцільно доповнити наступними положеннями:

1. Негласний штатний працівник – це посадова особа оперативного підрозділу, відомості щодо факту служби якої в

правоохоронному органі не підлягають розголошенню.

2. Негласний позаштатний працівник – особа, добровільно залучена на конфіденційній основі до негласного виконання завдань ОРД й доручень слідчого, прокурора на проведення НСРД, відомості щодо співробітництва якої з оперативним підрозділом не підлягають розголошенню.

3. Конфіденційне співробітництво – таємна взаємодія між працівниками оперативних підрозділів та особами, залученими до виконання завдань ОРД, здійснювана в формі правових відносин.

Закон України «Про державну таємницю» необхідно доповнити наступними положеннями:

«З метою виконання завдань визначених у ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України, штатні працівники оперативних підрозділів можуть ознайомлювати позаштатних негласних працівників з якими вони здійснюють конфіденційне співробітництво з відомостями, що становлять державну таємницю – винятково в частині інформації, необхідної для виконання покладених на них функцій при виконанні конкретних доручень».

Список використаних джерел:

1. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
4. Козаченко І. П. Конфіденційне співробітництво [Електронний ресурс] / І. П. Козаченко. – Режим доступу : <http://www.zakony.com.ua/juridical.html?catid=40110>.
5. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник : Ч. I / О. М. Бандурка. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 336 с.
6. Оперативно-розыскная деятельность / [Блинов Ю. С., Вагин О. А., Вандышев А. С.] ; под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского. – М. : Инфра-М, 2001. – 832 с.

7. Звід відомостей, що становлять державну таємницю : наказ Служби безпеки України від 12 серп. 2005 р. № 440 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05>.
8. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 р. № 3855 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
9. Порядок організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях : постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.2013 № 939 – К. : ДП «Розвиток», 2014. – 318 с.
10. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
11. Павличенко Н. В. Обеспечение государственной тайны в работе с лицами, оказывающими конфиденциальное содействие / Н. В. Павличенко, А. С. Поправко // Вестник Волгоградской Академии МВД России. – 2013. – № 1. – С. 92–97.

References

1. Pro operativno-rozshukovy diialnist : Zakon Ukrainy vid 18 liut. 1992 r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / uklad. i holov. red. V. T. Busel. – K. ; Irpin : Perun, 2009. – 1736 p.
3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13 kvit. 2012 r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
4. I. P. Kozachenko, Konfidentsiine spivrobotnytstvo [Elektronnyi resurs] / I. P. Kozachenko. – Rezhym dostupu : <http://www.zakony.com.ua/juridical.html?catid=40110>.
5. O. M. Bandurka, Operativno-rozshukova diialnist : pidruchnyk : Ch. 1 / O. M. Bandurka. – Kharkiv : Vyd-vo Nats. un-tu vnutr. sprav, 2002. – 336 p.
6. Operativno-rozysknaia deiatelnost / [Blinov Yu. S., Vagin O. A., Vandyshev A. S.] ; pod. red. K. K. Goryainova, V. S. Ovchinskoho. – M. : Infra-M, 2001. – 832 p.
7. Zvid voidomostei, shcho stanovliat derzhavny taiemnytsiu : nakaz Sluzhby bezpeky Ukrainy vid 12 sepr. 2005 r. No. 440 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05>.
8. Pro derzhavnu taiemnytsiu : Zakon Ukrainy vid 21 sichnia 1994 r. No. 3855 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
9. Poriadok orhanizatsii ta zabezpechennia rezhymu sekretnosti v derzhavnykh orhanakh, orhanakh mistsevoho samovriaduvannia, na pidpriemstvakh, v ustanovakh i orhanizatsiiah : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18/12/2013 No. 939. – K. : DP “Rozvytok,” 2014. – 318 p.
10. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
11. N. V. Pavlichenko, Obespechenie gosudarstvennoy tayny v rabote s litsami, okazyvayushimi konfidentsialnoe sodeystvie / N. V. Pavlichenko, A. S. Popravko // Vestnik Volgogradskoy Akademii MVD Rossii. – 2013. – No. 1. – Pp. 92-97.